

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Ово дело припада јавном књижевном добру.
Copyright © 2021 за ово издање Вулкан издаваштво

ISBN 978-86-10-03581-0

Ова књига штампана је на природном рециклираном папиру од дрвећа које расте у одрживим шумама. Процес производње у потпуности је у складу са свим важећим прописима Министарства животне средине и просторног планирања Републике Србије.

Дан шести Растко Петровић

ЕДИЦИЈА ТРАГОВИ

VULKAN
IZDAVAŠTVO
Београд, 2021.

И створи Бої човјека по обличју својему... мушко и женско створи их.

И блаґослови их Бої, и рече им Бої: рађајте се и множите се, и напуниће земљу, и владајте њом, и будите господари од риба морских и од птица небеских и од свега звјериња што се миче по земљи.

И још рече Бої: ево, дао сам вам све биље што носи сјеме по свој земљи, и сва дрвета родна која носе сјеме; то ће вам бити за храну.

.....
Тада погледа Бої све што је створио, и ево, добро дјеше веома. И би вече и би јутро, дан шести.

(Прва књига Мојсијева која се зове Постање.

Превод Ђ. Даничића.)

I

ПРВИ ДЕО

Недеља, 1. новембра 1915. године

Пролазећи свуда око њега, обавијајући га, као облаци или као магле, време га је раздвајало од свега осталог, осамљивало. Године и векови, који су се тек организовали, тек склапали, као да су извирили ту, пред њим. Згрчио се. Гледајући у своје скупљене руке, без гласа, остављен, пуст, викао је у себи мукло. Лице му је остајало скоро без израза и кретенско.

Уђе у собу, написа прстом по клупи на коју је сео, превијен као да га нешто раздире у утроби, своје име и не познаде га. Када би могао одмах умрети! Али смрт је била тако далеко од њега: његово трпљење изгледаше бесмртно, митолошко.

Други су говорили у истој соби. Сувише гласно, похлепно, да би заглушили своје и његово трпљење. Један човек говорио је старијој жени:

– Кад сам студирао у Паризу – рече, нагињући се према њој до ува, не одвајајући своје очи од њених. Просед и скелетичан.

– Ех, не верујем вам.

– Кад вам кажем!

Не покренувши се, младић је погледао фотографију целе учитељске школе крај себе на зиду: девојчице с косом која излази кроз чешаљ као јеж. Из дворишта се чуло дисање магараца.

Растко Петровић

„Али смрт је тако далеко, тако далеко“, помисли, „та дечја лица на слици...“

– Па онда?

– Седела је пред „Café de la Paix“. Поред ње њен муж. Маркиз. Једва јој двадесет пет година.

– Откуда знате да је маркиз?

– Тако, види се, маркиз. Има прстен са осам рецкица на круни.

– Како сте могли да видите рецкице на прстену?

– Тако, видео сам, познао сам прстен.

– Добро, продужите.

„Ако изиђем“, помисли младић за себе, „ако пођем право испред себе, можда ћу бити мање несрећан. Видећу куће с једне и с друге стране, људе који живе у њима, оне што су остали узимајући места оних што су отишли. Ја нисам ништа у њиховом животу, ја не постојим изван овога, а ово за њих не значи савршено ништа, ни данас, ни јуче, никада. Ја то не разумем, а ипак је тако просто. Можда бих могао да убијем то, да извршим самоубиство у коме би само то погинуло, а све друго остало за мене: редови кућа с једне и с друге стране и људи у њима?“

Али се не помери. Као да није господар тога тела, он ниједан део тела не помери. Хтео је само да зажмури, макар за један час, да види шта се збива у њему. Његове су уши тачно, као механички апарати, бележиле звуке дисања магараца у дворишту и говор ових људи у соби. Савршено срећан или савршено несрећан? Није знао. Чак му је и име изгледало сувише важно, а није могао да га позна.

– Не могу кад ме једнако прекидате – рече онај скелетични тужно.

– Не, не, не. Продужите ви само!...

– Чита она „Фигаро“ и онда ме погледа и нешто записа на новинама. Ја кажем келнеру: „Дајте ми „Фигаро“! Он каже: „Заузет је!“ Ја му опет кажем: „Замолите госпођу, можда више неће да чита“.

– И она дала?

Дан шестии

– Па да, она му пружила, а гледа у мене и смеши се. Погледам, пише: 23 Авенија Клебер, вечерас у 9 сати. И ја се њој насмешим, платим и одем.

– Зашто сте отишли? Зашто сте се насмешили?

– Да види да сам разумео. А ноге јој као у виле.

– Како као у виле?

– Ох, боже! Тако лепе, лепе ноге.

– Не верујем вам, али причајте.

– Па зашто да причам ако не верујете?

– Занимљиво причате, заборавим на муку. Причајте! – рече и протеже се, као млада жена. Али све је већ било старо у њој. Ујутру је нарочито била свесна својих година. Није могла лако да сиђе с кревета, није могла да певуши као некада.

– Одем ја тамо у девет и отвори ми њена собарица. Ле-е-е-па! Као уписана. У црној свиленој хаљини. „Господин маркиз“, каже, „отпутовао у лов, а госпођа вас чека у трпезарији.“ Пређем ти ја у трпезарију, а тамо велики сто постављен, да се све угиба. Чудо једно!

У дворишту се нешто догодило. Младић замисли једно двориште, па онда друго, па треће. У сваком се понешто збивало: ужасаво се од тога. Али нешто слатко изливало се из њега. Читава река. Толико је дивно бити несрећан!

„Ваљда се у мојим годинама тако мисли.“

– Миро, гони га, молим те, штету ће начинити. Види, мрцина једна, гони га, молим те – викали су из зграде с друге стране дворишта.

Магарац је био упоран и даље.

– Шта је било на столу?

– Па не могу, види – јекну девојче у дворишту. – О боже! Иди, иди – викала је, као да је животиња биће које ће је разумети.

– Удри га, удри, Миро. Црко, дабогда! О како ме боли ова проклета нога!...

Растко Петровић

Скелетични човек настављао је уплахирено:

– Ајвар, шампањ, печурке, ракови, шкољке, розбифи, воће, ко га зна шта све.

– Удри га, удри!

– Марш, марш!

– На средини седи маркиза, мало даље њена ћеркица. Врло лепа мала с плавим локнама. Пољубим руку и седнем – рече скелетични, па се помери целим пасом елегантно, као да седа. – Каже: „Где сте досад? Чекам вас.“ „Госпођа маркиза написала је у девет, а сад је тачно девет“, кажем јој и поклоним се и покажем сат. „О, па ви сте тачни као џентлмен“, каже она и понуди ми рибу са сребрне чиније.

„... Кад бих ишао сасвим право испред себе, можда би се ипак нешто избрисало? Корачајући, ја бих могао да мислим на то, толико да мислим док се не уморим и не заситим. Могао бих најзад ослободити то, пустити га да живи место мене. Иначе, како могу живети, како је могућно живети овако!...“

– А шта сте све јели?

– Кажем вам, ракове, рибе, шкољке, печурке...

– Па како сте могли да једете кад кажете да имате рак у цревима! Ви кажете да пијете само млеко, а онда, одједном, најео се печурака!

– Па да, ја само млеко и пијем, ал' онда сам јео и ракове, и није ми шкодило. И једном ногом, знате, нагазим маму, а другом кћер. Дивна девојка! Скоро нисам видео тако лепу девојку с плавим локнама.

– О, па то је било дете – рече очајно и уморно жена. – Како сте могли да је нагазите! Сами сте рекли да јој мати има двадесет и пет година.

Човек осети да га је овим питањем сабила у угао. Гледаше читав тренутак дебелу жену унезверено.

У дворишту, идући за магарцем, Мира пљуну и погледа у оно што је пљунула. Бојала се; помисли: „Крв!“ И пљувачка је, заиста, засијала на сунцу као драги камен.

Дан шестии

– Ја сам рекао да има двадесет и пет година? Па разуме се да сам рекао. Она је тако изгледала. Била је тако очувана! Мора да је имала више, да се удала ваљда кад је имала осамнаест, добила кћер у деветнаестој, и кћи петнаест – тридесет и четири. Мора да је имала тридесет и четири. Али је изгледала десет година млађа.

– Ви страшно лажете. Како можете тако страшно да лажете! Нећу више да вас слушам, уморна сам.

– Чекајте, чекајте само један час – рече он узбуђено. – Ово је сад најфиније, видећете! Кад је била готова вечера, она ми каже: „А сад ви пређите у купатило да се окупате, собарица ће вас одвести.“ И ја јој пољубим руку и пођем са собарицом, а тамо већ пуна када вруће воде и још сипа и пуну боцу колоњске. Окупам се и собарица ме истрља, увије у велики чупави огртач и преведе ме у спаваћу собу. Ушушка ме са свију страна и ја одмах заспим.

– Ништа ту није истина, све сте ви то измислили.

– Боже сачувај! Дајем вам часну реч. Погледајте овај прстен! Откуда бих ја имао такав прстен да ми га маркиза није поклонила. Ево и овај сат!

Мира погледа у магарца: „Прави правцати магарац, никад ништа друго до то: магарац! Главно живети! Ако сада и нема крви, биће доцније. Једанпут ће је већ бити у плувачки. Као код мајке. А онда се мора умрети. Од сушице. Постаје се блед и танак као трска. То је то“, смешила се, очи су јој биле наводњене. Није могла да види јасно кроз прозор шта се збива у соби. Младића који је упорно мислио није видела како седи на клупи.

„Кад бих могао најзад да се уништим“, мислио је младић копајући тврдоглаво по неком болном месту у себи.

– Добро, а како се звала маркиза, ако је истина?

– Де Сињак. То је чувена кућа де Сињак. Има и принчева де Сињак, и грофова.

Растко Петровић

– Е, е, па баш де Сињак, де Си-и-и-њак – искревели се жена. –
Какво је то име де Си-и-и-и-и-њак! Па шта је онда било?

– Ујутру уђе собарица у собу и разгрне завесе. А оно све птице
певају у дашти. Предаде ми писмо на сребрном послужавнику. Од
маркизе. И у писму каже да је отишла у лов тога дана са ћерком, и
да ме поздравља. И у писму овај прстен.

– Па она то вас довела у кућу колико да вас нахрани, окупа, и да
се испавате. Јесте ли бар собарицу...?

– Не, никад не бих собарицу. Не спавам ја са служавкама – рече
увређено.

– Баш и јесте мустра. Па?

Мира је сад јасно видела кроз прозор главу ове жене и њен уго-
јени врат, и покушала, као да то има неке везе, да још једном опроба
своје дисање. Осећала је свој мршави врат. И није била задовољна
дисањем ни најмање. Погледа у сунце. Видела је само нешто ружи-
часто и плавкасто. Светло.

Младић одједном не чу више никога око себе. Замишљајући да је
пред светом који га слуша, чуо је скоро и сам свој глас, који није до-
лазио ниоткуда, толико су његова уста била чврсто и болно стиснута.

„Видите, оно што сам хтео да вам кажем у овоме је.“ Он задрхта
плаховито, глас му се сасвим сломи. Причека неколико тренутака,
прислушкујући. Не, ништа. Никакав звук није долазио, ништа му
није пристизало у помоћ. Згрчи се сав над собом, покуша да се на-
смеши, кисело. Причека. „Не постојим ја, ви, он, људи сви редом,
од једног до бескраја. Све је тако идиотски и страшно. Неиздељено,
нераздвојено. Постоји само мој бол“, покуша да запише то у ми-
слима, у ваздуху. Великим бледоплавим писменима. „Од целе моје
личности само оно што није ограничено, што није ничим дефини-
сано. Ја не могу да издржим... такав бол. Од целе личности само то,
само то! Хтео бих одмах с овог места, из овог тренутка, да пођем.
Не могу, не могу, разумејте, не могу!“ И као да би пошао кроз какву

пустару, клецајући, дишући тешко, погледа безнадежно напред. Још једном покуша да се кисело насмеши. Али је сад само дрхтао. И није вредело то скривати. Није се могло. Скривати да дрхти. „Можда то убити. Како можете и да помислите да бих издржао, да иједан човек може издржати. Ја, ја не могу. Изиђем напоље, погледам, не могу да гледам више испред себе. Не могу више!“ Погледа лагано, пажљиво. Облици у свету учинише му се тако бизарни. „Није довољно рећи човеку: издржи! И не значи ништа одговорити: издржаћу!... Пустите ме да умрем. Спојен, збиран, један. Зашто хоћете да постојим овакав какав сам? Овакав!“, и он показа на своје тело у беди. „Не могу да гледам све то око себе. Чак вас, чак тебе ја не видим јасно кроз то. Трпим, зар не схваташ колико трпим!... Постоји само тај бол, и онда само то и свуда.“

Његове речи, и нарочито то трпљење, пролазећи свуда око њега, Папа-Катића, обавијајући га као облаци, као магле, као време, векови и године, издвајало га је од свега и осамљивало.

Стеван Папа-Катић поредио је облик свог стопала с обликом мрље на поду. Налазио је у томе нов извор за свој бол, јер и стопало и мрља били су несавршени. Нису се трпела та два облика и он није могао да откине поглед од њих. Мрља је била као локва крви, која је истекла кад су га тукли. Неко далеко сећање на нешто што се ваљда никада није догодило.

„Тај човек, скелетичан, што прича, трпео је такође.“

– После неколико дана дође ћерка у мој хотел... – Скелетични погоди да ће га опет прекинути, те, без предаха, додаде: – ... био сам још онда, за вечером, рекао у коме сам хотелу.

Госпођа се увреди што га није прекинула. „Фифик!“, помисли у себи.

– Каже: „Не могу без тебе да живим!“ Погледам је, малолетна је, страдаћу ко нико мој. „Не, не“, кажем „доцније, кроз две-три године. Две-три године причекајте, па дођите.“ „Кроз две-три године“, каже

Растко Петровић

она, „па ко ће то издржати?“ „Не, не, сад не“, кажем „не могу сад“. А она каже: „Волим вас.“

– Са таквим лицем, и каже: „Волим вас?“

– Лепота није све код мушкарца – упаде он увређено.

– Него шта?

– Миро, нек те ђаво носи, трчи! Ено га! Ено га! Јорганџија иде. Трчи! Нека ти врати одмах. Не треба. Та трчи, шта звераш! Упропастићеш ми све, Миро, ако бога знаш.

– Мушкост – одлучно рече скелетични.

– Ах, да, ваша мушкост! Заборавила сам.

Скелетични се осети нелагодно, али се и овом приликом савлада: „Гадна, гадна жентурачо, одвратни соје, жентурачо! О, боже, гадан сој! Како гадан сој!“, па настави:

– Каже ми: „Идемо вечерас у Ницу, дођите.“ А моји кофери већ и иначе били спаковани за Ницу. Шта могу да чиним? Одседнем у хотелу „De La Gare“ и она одмах дође код мене. Борим се шта треба да чиним. Само исувише је била лепа, ђаволски лепа...

– И онда? – запита жена, очито узбуђена.

Човек је био врло блед.

– Десет минута – зазвоним, момак закуца на врата. Одшкринем, кажем шапато: „Чаршав! Један чаршав!“

– Зашто? – прошапута жена узрујано.

– Крв! – одговори он, кршећи руке.

Папа-Катић задрхта на ту реч, не схватајући о чему се говори. Погледа у своје руке, скоро крвавоцрвене.

– „Крв“! – рече Мира и задрхта свим телом. Пљуну: црвено! Свет поче да се врти око ње. „Можда из зуба?“, помисли. „Сигурно из зуба“, и настави да трчи за јорганџијом.

– Лажете!

– Не, чекајте, не лажем. Чекајте. Десет минута после опет зазвоним, опет кажем: „Чаршав! Три чаршава!...“

Дан шестии

„Не, не, то је само из зуба, разуме се, само из зуба!“, помисли девојче, престајући да дише, стегнутих шака на прсима.

– Лажете – каже жена, скоро вичући у екстази.

– Не лажем, не лажем, никад у животу нисам лагао – настави човек и само што се не онесвести од ужаса.

Онда заћуташе. Човек прав и увређен; жена бесна и подсмешљива.

– Причајте даље! Зашто нисте звали доктора?

– Нисам смео.

– Причајте онда, што ћутите, дођавола!

– Одвезем је кући и исто вече право у Париз. Променим и хотел. Не излазим никуд. Месец дана доцније, изиђем опет случајно пред „Café de la Paix“, кад тамо, на ћошку, стоји она, мала, и чека ме, бледа, с црним очима, дивна, јединствена. Јединствена, јединствена!...

– Ви све лажете – рече жена, зевајући, и диже се.

– Ви сте као онај ваш брат Ј. који се убио, а нико не зна зашто, ником није хтео да каже зашто. Само лагао, лагао, лагао. Швиндл! Лопов! Лагао, лагао, лагао, па се онда убио.

– Не, не, он није био лопов. Ви немате права да то кажете. Нико нема права. Цео свет се вара, ви се варате. Он је био највећи мученик, патриот. Сада се доказало да ништа рђаво није учинио, све се нашло – рече човек и покри лице рукама, тресући раменима. „Умрети, умрети“, очајавао је он у себи. „Као мој брат, прекинути са свим тим чудима!“

– Идем у сиње море – рече Мира јорганцији – у сиње море!...

Папа-Катић виде како скелетични трпи. Није разумевао у чему је његово трпљење, али се одједном сасвим лако откину од клупе на којој је седео и, изишавши из собе, пређе журним корацима преко дворишта.

Кокош је кљуцала између неколико везаних коња и магараца.

Чврсто стиснутих усана, сасвим случајно, имао је Папа-Катић запад право пред собом. Он је пошао нагло из собе, одлучно, не рекавши никоме ни речи, као да тиме прекида са свим што је дотле било у његовом животу и као да почиње нешто ново. И сам је имао то осећање нечег судбоносног.

Међутим, мало даље, на тргу, требало је да су његове ствари већ натоварене на мали отворени камион. Још јутрос се погодио да га тим камионом превезу до Приштине. Чекао је само сат када ће моћи да пође. Ничега судбоносног ни у томе ни у његовом изласку из собе, али је то осећање он већ носио у себи.

Сео је на кола, осећајући како се други смештају око њега. Њихове речи, као гадан и угласт шљунак, падале су му по рукама, по потиљку, по раменима. Ни овде није могао да се одбрани.

Човек, „љубавник маркизе“, седео је одмах иза њега, и Папа-Катић је опет чуо његово сузно шмркање. Затворио је очи као код зубног лекара, да не би видео како се приближују клешта, а бол се одмах разли по целој телу. Кола пођоше тресући се.

Кад је отворио очи, предели су прелазили испред њега, мирни и тихи – ништа није било тако тихо као прелазак тих предела преко очију – док се све није најзад загушило помрчином.

Ноћ је била сасвим црна. Фар на аутомобилу осветљавао је кратак део пута. Почињало је да захлађује. Прво слабо, а онда све јаче, и свом силином, киша се изливала на њих. Сливала се испред фара, изгледала ту кудикамо гушћа и тежа него док је падала по људима. Кроз који сат требало је да су у варошици. Споредно је, дакле, колико ће покиснути... При завијуцима, делови шуме искакали су пред сам фар, расветљавали се из дна, као из кратера. Муње су се урнебесно забадале у планину. Пролазили су крај пуне горске воденице, са шупљим и црним прозорима. Вода је потоцима текла између одеће и тела, и није вредело трошити на то речи; толико је све то било досадно. Шофер, Американац, једино је псовао много.

Дан шестии

Надвијен над волан, као да је то грло животиње коју треба задавити, псовао је он кроз зубе, тврдо и оштро, можда и плачући од срџбе. Папа-Катић је осећао велико пријатељство према тим псовкама; према псовкама, не према човеку из кога су извирале. Понављати их увек, до краја живота. Онда би човек лакше могао да буде мокар. Учинити први пут нешто сам. Први пут, као први пут аутомобилом кроз планину; и као да је ово прва река што се излила из неба. Као да се векови и доба тек организују. Ноћ страшна. Као да је прва ноћ, страшна, прва ноћ уопште.

„Ко сам ја и шта хоћу?“, рече опет себи овај младић. „Ноћ је око мене, киша пада, пуно згрченог света дахће ту, иза мене. Шта се то догађа? Под овом истом кишом која је падала на нашу авлију толико припитомљена, скоро улизичка. Вода осваја простор и то је све! Једна компонована материја, као војска. Гледам изнад себе помрчину, са које се сливају водопади.“ Губио се. Чинило му се нешто мутно, симболично, халуцинантно. Подиже неспретно руке с колена, као да би да размакне све то што је пред њим, па да прође, овако мокар и прозедао, у нешто што није овај живот. „Иако овако гадно, ово ипак није стварно!“, помисли у себи. „Могу умрети од тог, али није стварно.“

И све друго учини му се конкретније, јер би том другом хтео да побегне. Речи су нешто значиле, мисли су нешто значиле, датуми, бројеви. „Киша не значи ништа, време не значи ништа“, говорио је он, тапкајући руком по мокрим коленима.

Осећајући језу, упињао се да мисли: „Моје име, моје име!“; био је очајан, није могао да мисли оно што хоће. „Моје име?... Тачно седамнаест и по година. Зовем се седамнаест...“ Киша је падала као из кабла. Руке су отицале од влаге. Беспомоћно је гледао у помрчину. Сви су ћутали иза њега. „Отац мој умро је на пет месеци пре мог рођења... Тачно пет месеци пре мог рођења. Убио се, не умро. Убио се мој отац. Његов отац још живи. Мој деда још живи! Он се грдно

обогатио, и за њега кажу да је огромно света уништио богатећи се. Сада је са својим новцем негде, у Београду, у Крушевцу, или у Трстенику. Негде, у овом истом часу, под овом истом кишом, првог новембра 1915. године. Још неколико сати првога новембра... Цео свет, овога истога часа, постоји, милиони, билиони бактерија; вода разводњена, растворена; глина. Све је, иначе, било или ће бити, али постоји само у овом часу, у овом проклетом псећем часу, када један камион прелази за Приштину, преко Преполца. Можда је ово већ Преполоац? Ове моје руке, ове моје ноге, све у води. Вода. Већ Преполоац?... Кад се покаже прстом на карти Преполоац, онда су то и животиње у њему, и људи, све, а сад само киша, киша... У овом истом часу, данас, Светски рат. По једном огромном ланцу километара људи гину. Изишли су из својих кућа, поља, и дошли на један бескрајан ланац километара да убијају један другог. Овога часа, скоро све што се догађа међу људима на земљи, по милионима квадратних километара, тиче се искључиво само живота и смрти. Имати јести, не бити осумњичен, моћи побећи, не смрзнати се у позадини, погинути или не погинути на фронту. Спустити прст на карту, на овај предео, на ову кишу и мене, као на какву ситну дубицу која пролази, сва мокра. То: ја, Преполоац, ова година, овај век... и скоро ништа: географска карта, која више ничему и никоме не може да послужи. Стеван... рођен у Београду...

Стотине милиона људи обузети су само том халуцинантном идејом: некако извести да се остане жив. Људи марширају, марширају под кишом растопљеног олова. Људи стижу негде у овакву ноћ и, не видећи ни оне поред себе ни оне испред себе, трче, бацају бомбе, јече задихани, пуцају, боду, падају по блату, просипају своја црева и своју крв; по оваквој ноћи, не видећи ништа, не знајући кога су убили, ни ко ће можда њих убити, ни где се све то догодило... И шта сам ја онда ту? Мали Папа-Катић, у малом смешном камиону, бежећи однекуда, у овој страшној ноћи усамљености, са пет-шест